

EMPÚRIES

ROGER MARCET - ENRIC SANMARTI (Diputació de Barcelona, 1989)

SITUACIÓ

La ciutat greco-romana d'Empúries es troba al nord-est de Catalunya, a la comarca de l'Empordà. Aquest territori s'estén des dels vessants meridionals del Pirineu fins a la barrera que representa, al sud, el massís de les Gavarres, per bé que pel corredor de Palafrugell-Palamós la comarca arriba fins a la vall del riu d'Aro -o de Ridaura- i els primers contreforts de la Selva. L'Alt i el Baix Empordà, separats pel Montgrí i el Ter, són, físicament parlant, dues planes d'enfonsament reblertes de sediments terciaris recoberts al llarg del Quaternari per les aportacions dels rius que hi desguassen: el Darró, el Ter, el Fluvià i la Muga. Els dipòsits més moderns es van anar acumulant a prop de les desembocadures dels rius fins a formar una plana humida esquitxada d'estanys, alguns dels quals -el de Castelló d'Empúries, el de Belcaire o el de Pals- van ser navegables fins a l'Edat Mitjana. Aquesta configuració lacustre, de tot punt semblant a la del Rosselló actual, comarca on els estanys s'han conservat fins avui, va determinar la forma d'implantació humana, de manera que els grups humans, si més no des de les etapes mitjana i final de l'Edat de Bronze, van haver de situar els hàbitats al cim de les modestes altures que es destacaven al bell mig de la plana inundada o bé a la primera línia de contreforts terciaris que afloren a ponent dels estanys i que marquen el límit entre la plana humida i les primeres cotes seques. Que aquestes condicions d'ordre físic van determinar l'aspecte del paisatge humà empordanès de la Prehistòria quasi fins als nostres dies, com a mínim pel que fa referència a l'Empordà mitjà i baix, ho prova la situació de molts pobles al capdamunt de turons elevats que dominaven els estanys, els quals porten toponims ben explícits de la seva situació lacustre (Sobrestany, Pals, Ultramort, etc.).

EMPÚRIES PRECOLONIAL

Tal era l'aspecte del país que veieren els primers navegants focs arribats cap a l'anv 600 a.C. en aquestes costes, on van fundar la colònia que anys més tard s'havia de convertir en la polis emporitana.

Aquesta comarca empordanesa, si n'hem de comentar breument la situació pre-colonial, era llavors habitada per uns pobles assimilables als de la cultura dels camps d'urnes, que, intimament adaptats al medi físic del territori, reproduïen sense canvis perceptibles un gènere de vida que no havia variat gaire des de feia moltes generacions. Culturalment pertanyents al Bronze final, tenien una economia molt rudimentària que descansava damunt d'un sistema productiu d'àmbit domèstic basat en l'agricultura i la ramaderia, i també, subsidiàriament, en la caça, la pesca i la recol·lecció. Evidentment, aquest model de producció no generava cap surplus, de manera que tampoc no hi havia acumulació d'excédents, cosa que impedia d'establir un sistema d'intercanvis gaire important. Cal pensar, doncs, que l'economia era simplement de subsistència. Amb l'arribada de navegants forasters els indígenes empordanesos esdevingueren productors de més i més béns de consum destinats a l'intercanvi.

LA CREACIÓ D'EMPÚRIES

La fundació del primer establiment grec de Catalunya tingué lloc pels volts de l'any 600 a.C. en un petit illot, avui Sant Martí d'Empúries, que sis segles més tard el geògraf grec Estrabó referia que era anomenat *Palaiapolis* o ciutat vella, per distingir-lo de l'establiment creat uns anys més tard, que és el que avui coneixem, per invenció de l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, pel nom de Neàpolis o ciutat nova, i que a l'antiguitat portà amb tota seguretat el d' *Emporion*.

Abans de continuar, és interessant de referir que, elegint una illa per fixar el seu primer establiment a la costa catalana, els focs procediren exactament igual que els indígenes empordanesos, els quals, com hem tingut ocasió de veure, situaven els seus hàbitats a l'aire lliure en llocs alterosos, voltats de mar o de maresmes que en facilitaven la defensa. Nosaltres creiem haver demostrat que en aquesta illa, abans de l'arribada dels focs, hi va haver un llarg període d'ocupació indígena, car nombroses ceràmiques fetes a mà del Bronze final, que poden ser datades dels segles VIII i VII a.C., trobades quan s'excavà a Sant Martí d'Empúries, semblen demostrar-ho. D'altra banda, no hi ha cap mena de dubte que l'illa de Sant Martí no era única, car la geomorfologia demostra que tot el turó d'Empúries, on avui romanen les restes de les ciutats grega i romana, igual com el turó veí de les Corts, a l'antiguitat eren també una illa, on molt probablement hi havia instal·lacions humanes molt antigues, tal com ho demostren les necròpolis de Parrallí i de la Muralla nord-est. De fet, aquestes dues

illes, la de Sant Martí i la del turà d'Empúries, no són altra cosa que les darreres afloracions septentrionals de les calcàries del massís del Montgri, a partir de les quals s'obre l'arc de platges baixes i sorrenques del golf de Roses.

La primera instal·lació focea a Catalunya fou, doncs, molt meditada i res no hi fou deixat a l'atzar. L'illa escollida, ben defensada per la naturalesa, es trobava, a més, a la desembocadura d'un riu - el *Clodianus* llatí, avui dia el Fluvià -, que, segons referi Estrabó molts anys després, feien servir de port. Aquesta situació recorda molt de prop la de Marsella, a les boques del Roine, o la d'Agda, a les de l'Erau, i els permetia aprofitar els avantatges que oferien el riu i la seva vall amb vista a una fàcil penetració dins del país. La presència d'aquest primer establiment grec a les nostres costes s'explica, doncs, per les seves condicions com a port de comerç i punt d'escala a les mateixes portes d'un món bàrbar susceptible de ser explotat econòmicament sense haver-hi d'esmerçar un capital humà important, gràcies a la pràctica de l'*emporía*.

En aquest sentit cal pensar que l'element indígena va tolerar la presència dels grecs a causa dels indubtables avantatges que els reportava comptar amb uns agents comercials que els proporcionaven tots aquells productes mediterranis de qualitat que d'altra manera no haurien aconseguit mai. Molts anys després, l'historiador romà Titus Livi qualificà molt encertadament de "comerç de mútua necessitat" la relació econòmica que lligava tots dos pobles. Des d'aquest punt de vista, és interessant tenir en compte que els foces edificaren molt aviat un temple dedicat a la seva deessa nacional, l'Àrtemis efèsia. D'acord amb altres exemples detectats els rers anys a Etrúria, com poden ser el de Pyrgi o el de Gravisca, o el més conegut de Naucratis, al delta del Nil, és molt probable que, no havent-hi cap mena de dret internacional que garantís vides i propietats, els grecs pactessin amb els indígenes unes garanties mínimes sancionades per la presència d'un temple i de la divinitat que l'habitava.

ELS FOCEUS

Farem també una mica d'història per explicar qui eren aquests navegants grecs fundadors d'Empúries. Els foces van ser els pobladors d'una ciutat de l'Àsia Menor situada al nord del golf d'Esmirna. Fundada a la fi del segle IX a.C. en terra eòlia per gent d'origen joni, aquesta ciutat començà a mitjan segle VII un procés d'expansió colonial marítima amb la fundació de Lampsac, als Dardanels. Al cap d'uns anys es llençaren a una exploració i colonització més ambiciosa quan, impossibilitats de

competir amb els grecs continentals i de les illes, que des de la primera meitat del segle VIII ocupaven les costes de la Magna Grècia i de Sicília, hagueren de navegar cap al nord de la mar Tirrena i van entrar en contacte amb la Roma etrusca i monàrquica. Tot seguit exploraren l'illa de Córsega, les costes ligurs, provençals i llenguadocianes i, finalment, les catalanes. Al llarg d'aquest procés van fundar les colònies de Marsella (devers el 600), Agda (poc després del 600), Empúries (devers el 600) i Alàlia (pels volts del 560). Més endavant, a la segona meitat del segle VI, fundaren la colònia de Vèlia, a la Lucània. També hi ha notícies de l'arribada dels foces a terres tartèssies (l'actual Andalusia), on, a la segona meitat del segle VI, van entrar en contacte amb el rei Argantoni, que els suggerí que s'establissin al seu regne, oferiment que els foces declinaren.

La tradició refereix també que, prop del regne tartessi, els foces fundaren els aclaus de *Mainake* (Màlaga) i *d'Hemeroskopeion* (Dènia), si bé l'arqueologia ha estat fins ara incapaç de localitzar-los.

Encara que sembli una paradoxa, podem afirmar sense por d'equivocar-nos que l'elecció per part dels foces, per a la fixació dels seus establiments colonials, d'uns territoris poc adequats per assegurar-se la subsistència fou una constant històrica. Això explicaria que totes les seves colònies es trobessin en indrets on la vida era difícil a causa de la pobresa de la terra, com en el cas de Marsella, o de la presència de zones d'aiguamolls, que, per altra banda, garantien d'una manera molt eficient la protecció física dels nous territoris. Així ho veiem per exemple, a Empúries mateix, a Agda i a Vèlia, així com també a Alàlia.

La duresa de la terra occidental adquirida pels foces amb vista a la seva reproducció era compensada pel caràcter que prengué el comerç d'aquest poble, basat en el que es coneix per *Emporia*. Aquest sistema d'intercanvi a llarga distància es produïa servint-se de naus de guerra impulsades per rem, les *penteconteres*, les quals, no podent carregar primeres matèries sense elaborar tal i com ho feien les de vela, dedicades al comerç, eren utilitzades dins un sistema d'intercanvis d'importació i exportació de productes preuats entre territoris sovint molt allunyats i de nivells econòmics diferents. L'activitat comercial focea també anava acompanyada de la pràctica de la pirateria i de tota mena d'activitats relacionades amb el mar, com ara la pesca, les salaons de peix i el comerç de la sal. Una part molt important de l'*emporia* focea es realitzà entre els centres productors de béns manufacturats, grecs i etruscos, i l'Europa continental i occidental bàrbara, com ho demostren les troballes, d'origen

grec efectuades en medi indígena a banda i banda del Rin, al sud de la Gàl·lia i a la península Ibèrica.

Aquesta primera fase colonial, centrada en la mera permanència a l'illa de Sant Martí, no s'allargà gaire. Ben aviat, vers el 550 a.C., els focuus es veieren obligats, davant la migridesa espacial del lloc, a ocupar la zona nord-est del que, en proporció, era una gran illa que s'oferia a la seva vista al sud de la *Palaiapolis*. Aquest lloc, incomparablement més gran, oferia l'avantatge de permetre una instal·lació més folgada, però tenia l'inconvénient del veïnatge dels indígenes locals, per la qual cosa els focuus van haver de fortificar el nou reducte.

Avui, gràcies a les excavacions realitzades a la part nord de la Neàpolis, sabem que la nova fundació s'inicià a partir de mitjan segle VI a.C. i que la ciutat va anar creixent de mica en mica fins a assolir, en el decurs de la primera meitat del segle V, el seu extrem meridional, el qual ha estat finalment determinat enguany. Cal suposar que l'assoliment d'aquest límit definitiu, que comporta la construcció d'una muralla molt ben estructurada, coincideix amb la desclosa de la polis emporitàna. La realitat d'aquest procés es confirmada pel fet que darrere la muralla, a prop d'on després s'aixecà el temple d'Asclepi, se'n bastí un altre, innominat per ara, del qual hem recuperat algunes restes estructurals i decoratives. Aquest nou edifici podria haver estat consagrat al culte d'Àrtemis d'Efes, la deessa nacional dels focuus, culte que, gràcies a una cita del geògraf Estrabo, sabem que es professava a la ciutat.

Al redós de la muralla meridional edificada al segle V a.C. es va anar establint una part de la població indígena propera, la qual, com diu Estrabó (III, 4, 8), volia viure a prop dels grecs, sense perdre, però, la seva autonomia administrativa. Uns cent anys més tard, vers mitjan segle IV a.C., els indígenes hel·lenitzats foren, per un procés de sinecisme, acceptats a la ciutat grega en qualitat de ciutadans de ple dret.

A més, cal recordar que el reflex de la presència focua a la costa empordanesa està força ben documentat avui dia al jaciment veí d'Ullastret, també conegut per l'illa d'En Reixach. Aquí, en una petita illa situada enmig de l'estany d'Ullastret, una comunitat indígena del Bronze final -primera edat del Ferro anà rebent les influències colonials costaneres al llarg de la primera meitat del segle VI, influències que, en un moment que cal situar al tercer quart d'aquell segle, van fer que els indígenes donessin un pas important en el procés de civilització en iberitzar-se, fenomen documentat arqueològicament gràcies a la producció de ceràmica tornejada i a la presència de

noves tècniques de construcció, entre les quals destaca la utilització de toves sobre sócols de pedra.

L'EMPÚRIES GREGA

Al llarg de la segona meitat del segle VI la ciutat va anar creixent de nord a sud i la població va augmentar sens dubte, tal com ho demostren el mateix procés de creixement i l'augment del nombre de tombes datables d'aquell moment. Aquest fenomen s'ha pogut observar als cementiris que s'estenen pel sud-oest del nucli habitat, entre els quals destaca l'anomenada necròpolis Bonjoan, situada a l'est de la muralla de la ciutat romana. Des d'un punt de vista històric, certs investigadors han postulat que la ciutat degué créixer per raó de la caiguda de Focea en mans dels perses, la qual cosa féu que els habitants de la ciutat haguessin, tal com ho relata Herodot, d'abandonar la metròpoli i traslladar-se a les colònies filles fundades a Occident a fi de trobar-hi refugi.

La ciutat va créixer i es va expandir comercialment un cop començat el segle V abans de la nostra Era. Efectivament, a partir d'una data que cal situar devers el 500 a.C., Empúries s'eixampla urbanísticament, s'envolta de muralles poderoses, es dota d'institucions civils, probablement semblants a les dels marsellesos, i estableix una estreta relació amb les altres colònies focees occidentals, com ho demostra la identitat dels autors de les ceràmiques de figures roges àtiques trobades aquí i a les factories del sud de França i a la ciutat d'Alàlia. Tot aixó fa pensar en l'existència d'uns circuits comercials importants que també incloïen les colònies semites d'Occident com ara *Ebusus* (Eivissa).

També cal recordar que va ser al llarg d'aquell segle que Empúries començà a encunyar monedes de plata: primerament, les del tipus Auriol, amb un cap de moltó de no gaire qualitat artística, i, després, les peces fraccionàries anteriors a les dracmes (les primeres anepigrafs i les posteriors amb les lletres EM, el cap d'Atenea a l'envers i l'óliba al revers, en una clara imitació de la moneda atenesa). Totes aquestes monedes van continuar circulant durant els segles següents, senyal de la independència política i la importància econòmica de la ciutat.

Bona part dels recursos econòmics que permeteren l'engrandiment de la ciutat i del seu comerç degueren basar-se en l'explotació agrícola del territori interior

empordanès, singularment per mitjà del conreu de cereals, els quals eren cultivats a les bones terres de l'interior del país, que, segons Estrabó, eren de la ciutat. Una prova arqueològica de la importància de la producció de cereals, la tenim gràcies al descobriment de nombrosos camps de sitges en diverses localitats del rerepaís emporità, singularment al Mas Castellar de Pontós, on hi ha un enorme conjunt de sitges, dins de les quals es podria emmagatzemar la totalitat del blat que avui es produeix a l'Empordà. La gran presència de ceràmica àtica de figures roges i de vernis negre, i la influència dels models de monedes àtiques que trobem a Empúries indiquen que bona part del blat devia ser exportat a Atenes, ciutat que, com és ben sabut, sempre fou deficitària en aliments.

Durant el segle IV A.C., Empúries continuà prosperant i engrandint-se, tal com ho demostra la magna edificació durant el segon quart del dit segle d'una nova i poderosa muralla dotada de torres al sector meridional de la ciutat. Aquesta nova defensa va modificar la topografia de la muralla del segle V, amb la qual es combinà per crear una nova entrada en forma d'embut. Com veurem més endavant, aquesta disposició millorava el sistema defensiu del sud de la ciutat.

També cal tenir en compte que la construcció del mur nou comportà la destrucció, i la subsegüent desafectació, del nucli indígena instal·lat al costat de la muralla bastida al segle V i l'accés dels seus habitants a l'interior de la *polis*, on es van instal·lar, en la seva nova qualitat de ciutadans, un cop consumat el procés d'assimilació esmentat.

Així mateix hem de tenir en compte que la ciutat coneix durant aquest segle un moment dolç per al comerç, que es tradueix en una extraordinària aflluència d'objectes grecs de tota mena: sobretot ceràmiques decorades o de vernis negre. N'és una prova el fet que cap a la fi del segle la ciutat, seguint les petges de la veïna *Rhode*, començà a emetre noves monedes, les dracmes de plata, que aviat havien de ser objecte d'imitació per part dels pobles ibèrics. Amb l'arribada del segle III, la ciutat reflecteix pregonament la pèrdua d'importància d'Atenes, que havia estat un dels principals motors de la seva activitat econòmica.

Efectivament, la decadència política que comporta per a Atenes deixar de ser la primera potència de Grècia com a resultat de la guerra del Peloponès i l'ascensió irrisistible de l'imperi macedònic, es tradueix en una decadència econòmica que veiem arqueològicament reflectida en l'extinció de les produccions ceràmiques ateneses, que deixaren d'arribar a Occident a l'època del trànsit del segle IV al segle III. Davant d'aquesta greu amenaça per a la supervivència de la ciutat, Empúries va haver de

reconvertir el seu comerç i buscar nous clients amb qui establir lligams d'intercanvi i negoci. En aquest aspecte, l'arqueologia és molt explícita i demostra de manera incontestable que la ciutat, a partir de l'inici del segle III, començà a comerciar amb Roma i els seus afiliats i que molts productes fabricats al Laci, com ara la ceràmica de vernis negre dita "de les petites estampilles", van començar a arribar a la Península i a substituir modestament el que havien estat les importacions ateneses en massa del segle anterior. D'altra banda, el comerç emporità comença a deixar de dependre exclusivament dels recursos exteriors per iniciar una política d'intercanvis basada en la comercialització de productes propis: la ceràmica grisa, dita "de la costa catalana" o "emporitana", i els productes de vernis negre, fabricats a la veïna *Rhode*, sortits del taller dit "de les tres palmetes radials". Semblantment, hem de recordar la cita d'Estrabo segons la qual els emporitans eren destres en l'elaboració de teixits de lli, producte que també contribueix, segurament, a animar el comerç de la ciutat.

Per establir l'àrea d'influència comercial focea a la Península durant el segle III, cal veure la distribució dels productes de vernis negre suava esmentats. La seva detecció ha demostrat que, pel sud, no ultrapassen la ciutat de *Mastia Tarseion*, situada al lloc on una mica més tard els bàquides fundaren Cartagena. Cal, doncs, suposar que el límit meridional de l'imperi comercial foceu a la Península anava del Pirineu a la zona del sud-oest, àmbit que coincidia segurament amb el del segle anterior. Aquesta situació es mantingué fins al començament de les activitats militars dels bàquides a la Península, l'any 237 a.C., quant, desitjant els cartaginesos refer-se de la greu derrota que els havien infligit els romans arran de la primera guerra púnica, desembarcaren a la Península amb l'objectiu d'obtenir unes fonts d'ingressos equivalents a les que havien perdut quan els romans s'empararen de l'illa de Sicília. Les accions cartagineses contra els pobles indígenes del sud-oest peninsular i, sobretot, el tractat entre Roma i Cartago de l'any 226, que deixava en mans de Cartago tota la costa peninsular fins a l'Ebre, feren que el pes específic d'Empúries davallés ràpidament en detriment de la seva economia, de manera que fou en el decurs d'aquests anys i dels de la segona guerra púnica, començada el 218, que els forns ceràmics de Roses deixaren de produir, perdut el prosper mercat meridional que havia absorbit les seves produccions al segle III.

El desfermament de la segona guerra púnica no afectà Empúries directament, ja que els exèrcits púnics es dirigiren al sud de la Gàl·lia per un camí de terra endins. Amb tot, la presència bàquida, primerament, i el començament de les hostilitats entre la República romana i Hannibal, a partir del 218 a.C., degueren repercutir en la ciutat. Va

ser justament durant el darrer terç del segle III a.C. que els emporitans en milloraren les defenses meridionals construint davant de la muralla del segle IV un segon mur per protegir les torres d'aquest sector i per evitar l'aproximació a la muralla de màquines de guerra com ara ariets i torres d'assalt. Una bona il·lustració, per nosaltres, del temor amb què la ciutat acollí les notícies del setge de Sagunt pels cartaginesos i de la intenció dels bàrquides de portar la guerra a Itàlia.

La segona guerra punica va ser, pel que fa a Empúries, el motiu principal de l'inici de la pèrdua d'autonomia de la ciutat, que no fou, però, ni immediata ni fulgurant, davant de la nova potència emergent, Roma, que en un segle i mig havia d'esdevenir mestressa absoluta del Mediterrani.

L'EMPÚRIES AUTÒNOMA, SOTA LA TUTELA DE ROMA, FINS A LA DESCLOSA DE LA ROMANA "EMPORIAE"

Amb el final de la segona guerra púnica i, sobretot, amb el de la gran revolta indígena de la Hispània Citerior sufocada pel cònsol Cató el Vell, s'inicia un període de poc menys de dos cents anys en què una Emporion autònoma *de iure* i sotmesa, *de.fàcto*, al poder de la República romana conegué una de les etapes més prospères de la seva història.

L'antiga colònia focea, lligada a Roma per un més que probable *foedus aequo iure*, o pacte entre dues parts teòricament iguals, esdevé el cap de pont de la *Urbs* en aquest sector del Mediterrani occidental i obre el seu domini territorial perquè la potència que s'ensenyoreix *del Mare Nostrum* pugui donar sortida al torrent de productes alimentaris i manufacturats que produeixen les dinàmiques regions que la flanquegen pel nord i pel sud.

La desclosa del comerç itàlic i el mateix procés de conquesta de la península Ibèrica comportaren, per primera vegada, una important entrada de capital monetari, que arribà acompanyat de les noves modes estètiques i culturals pròpies de l'hellenisme tardà itàlic, que l'elit local emporitana assumí ben aviat posant-les en pràctica a través de l'"evergetisme". El fet és que, durant els segles II i I a.C., Emporion canvià d'aspecte gràcies a l'edificació d'una sèrie de monuments d'un gran interès arquitectònic i urbanístic que la transformen i la situen dins de la mateixa òrbita on es mouen les ciutats contemporànies de la Itàlia centro-meridional.

En primer lloc, hem de parlar de la creació d'una nova muralla, la més meridional de totes i la primera que troba el visitant quan arriba a Empúries. Aquesta nova defensa, situada uns 25 metres pel davant de la muralla construïda al segle IV, demostra que l'existència d'un pacte amb Roma, teòricament entre dues parts jurídicament iguals, era un fet. Si no hagués estat així, difícilment els romans haurien permès als emporitans l'erecció d'una obra de defensa que palesava l'autonomia de la polis. Tanmateix, Roma ho va permetre perquè l'establiment d'un *praesidium* militar a curta distància de la ciutat grega garantia el total control del territori davant de tota vel·leïtat independentista dels grecs o dels indigets del rerepais emporità.

Sigui com sigui, la construcció d'aquesta muralla pels volts del 150 a.C. va possibilitar l'edificació, després d'abocar-hi una gran quantitat de terres, d'una plaça rectangular porticada on es va instal·lar una de les dependències més importants del santuari dedicat al déu guaridor Asclepi: la destinada a aixopugar els malalts arribats d'arreu amb l'esperança de ser curats pel déu de la Medicina. De fet, amb la creació d'aquesta terrassa els emporitans establiren la que havia de ser la part més baixa d'un santuari típicament hel·lenístic en què la disposició s'establia, mitjançant l'adequació topogràfica de plans de circulació a diferents altures, amb la finalitat de crear una progressió espiritual i mística a través de l'ascensió física des del nivell inferior del santuari al més alt. Uns setanta-cinc anys més tard, al segon quart del segle I a.C., aquesta part del santuari fou reconvertida per acollir el culte d'una nova divinitat, el déu Serapis, en un nou temple embolcallat pel porticat esmentat.

Durant el segle II, l'adequació dels nous santuaris anà acompanyada de la construcció d'un nou centre civic situat al començament del terç septentrional de l'aglomeració urbana. Aquí, prop del port, al punt on convergien els eixos viaris nord-sud i est-oest, després d'inutilitzar un seguit de cases, que van ser desafectades i colgades, s'hi va construir una gran plaça porticada: *l'agora*, que per la banda nord estava flanquejada per una *stoà*, o galeria coberta dotada de dos pisos, era un lloc d'encontre i un recer per als habitants de la ciutat. La creació d'aquest nou centre demostra un cop més, com en el cas de la muralla i els nous santuaris, la força amb què la ciutat entrà a formar part de la *koiné* econòmica i cultural creada per Roma a imitació dels models hel·lenístics orientals, després de la conversió de la Mediterrània en un mar romà.

L'EMPÚRIES ROMANA

L'estiu de l'any 218 a.C., amb motiu de la segona guerra púnica, va desembarcar a *Emporion* un exèrcit expedicionari romà a les ordres del general Gneu Escipio per

intentar tallar el cordó umbilical que unia l'exèrcit cartaginès, que com recordarem ja era a Itàlia, amb les seves bases de subministrament a la península Ibèrica.

A partir d'aquest moment, Emporion esdevingué un ferm aliat de la República romana i una base naval i militar de primera importància des de la qual els romans iniciaren, un cop acabada victoriosament la guerra amb els cartaginesos, la conquesta de la península Ibèrica.

L'any 197, any en què el Senat de la República envià a Hispània els magistrats encarregats d'establir el limit provincial entre els territoris de la Citerior i de la Ulterior, esclatà una gran revolta dels indigènes de la Citerior, que, cansats dels abusos a què els sotmetien els nous ocupants, prengueren les armes amb la vana pretensió de foragitar-los.

Un cop més, Emporion jugà la carta de l'amistat amb Roma, raó per la qual, l'anv 195, tornà a ser escollida per acollir la flota romana que per via marítima portà a Hispània l'exèrcit que comandava el consol Marc Porci Cató. El consol, que a través de Titus Livi ens ha deixat una descripció d'*Emporion* al començament del segle II a.C., reprimí amb tanta duresa la rebel·lió dels pobles indigènes de la Citerior que mai més no es tornaren a aixecar contra Roma. Una altra acció molt important que féu Cató, persuadit com estava de la gran importància estratègica d'*Emporion* amb vista als interessos de la República, fou instal·lar un campament permanent al costat mateix d'Emporion, amb la finalitat de controlar-ne el port. A partir de llavors, la nostra ciutat prengué una importància extraordinària ja que no sols esdevingué la porta d'entrada del comerç itàlic a Hispània, sinó també el punt per on s'infiltraven els nous corrents intel·lectuals i artístics de l'hellenisme tardà que Roma vehiculava vers l'extrem occidental de la Mediterrània després de beure, ella mateixa, en les fonts originals del món hel·lenístic oriental.

Les fonts escrites no diuen res d'aquesta instal·lació militar romana a Emporion; només l'arqueologia ha pogut documentar aquesta presència física de Roma al territori emporità. El descobriment del nucli central emmurallat del campament, que d'una forma convencional ha estat anomenat *praesidium*, i la constatació dels seus eixos i dimensions, 1 x 2 *actus* (35 x 70 m), indicaren l'orientació i les dimensions de les *insulae*, o illes de cases, de la ciutat romana, i fan pensar que l'existència del nucli militar postcatonià és perfectament versemblant. D'aquesta fortificació, molt desfigurada per construccions posteriors d'època imperial, encara són visibles una

part de la muralla, una petita porció del paviment que empedrava l'interior i unes esplèndides cisternes que foren recuperades per a l'ús públic en la ciutat civil.

LA FUNDACIÓ DE LA CIUTAT ROMANA

Cap a començament del segle I a.C., per raons que historicament ens són desconegudes donat el silenci en què es mantenen les fonts escrites pel que fa a l'evolució d'Emporion durant els dos últims segles de l'era pre-cristiana, es decidí la creació d'una ciutat de nova planta a l'altiplà situat a ponent d'Emporion, al mateix punt on hi havia el *praesidium*. En aquesta fundació hem de veure la desclosa d'una realitat social que havià anat prenent forma al llarg d'una centúria de permanència militar romana a Emporion i arran de l'arribada a la ciutat d'un corrent migratori de civils itàlics atrets per les possibilitats econòmiques que ofería la ciutat. Si hi afegim el fet que l'establiment militar hi degué generar una *canaba*, és a dir, un nucli poblacional parasitari habitat per la gent que vivia d'oferir serveis a l'element militar i per les famílies espúries dels legionaris, obtindrem un contingent de població que havia d'aixoplugar-se i regularitzar la seva situació civil a recer d'una polis grega autònoma, pero mediatitzada.

La planta i el traçat de la nova ciutat van estar, doncs, condicionats per la instal·lació precedent, de manera que la seva forma rectangular i la distribució octogonal de les *insulae* evoquen molt eloqüentment la típica estructura d'un campament militar. D'altra banda, la superposició de la nova muralla a les restes defensives del campament, que encara es poden veure sota el llenç meridional, palesa la manera en què la ciutat s'adaptà a la realitat topogràfica.

La nova ciutat, probablement fundada per M. Juni Sila i de la qual per desgràcia desconeixem l'estatut jurídic, començà a ser poblada a partir dels primers anys del segle I a.C. Va ser aleshores que s'hi edificaren les primeres cases privades de les quals solament coneixem les tres que integren la fase primitiva de les *domus* del sector de llevant. Semblantment, al mateix temps que s'edificava la muralla perimetral, es començaven a construir els primers elements del forum, el més important dels quals és un temple, probablement dedicat a la triada capitolina - Júpiter, Juno i Minerva -, envoltat d'un tripòrtic que feia de marc escenogràfic.

Al llarg dels anys, aquesta ciutat innominada, que, si hem de ser fidels a la realitat, no era una sola ciutat, ja que estava dividida per un mur mitger que determinava una part meridional, que comprenia dos terços de la superfície total, i una de septentrional, que n'abastava el terç restant, anà creixent i prosperant gracies a la pau romana i a l'excel·lent conjuntura econòmica que vivia la veïna *Emporion*

Dissortadament, la història contemporània és gairebé muda pel que fa a la ciutat i solament podem citar un text de Sal·lusti, segons el qual l'any 77 a.C. Pompeu el Gran, el futur rival de Cèsar, hi hivernà després de la seva campanya contra els indigets, que s'havien revoltat contra la República posant-se al costat de Sertori.

Segons Titus Livi, immediatament després de la guerra civil entre Pompeu i Juli Cèsar, el vencedor, Cèsar, després de derrotar, l'any 45, els fills del seu enemic a la batalla de Munda, deixà a Empúries, quan tornava cap a Itàlia, un contingent de soldats veterans, segurament amb terres concedides en premi.

Després d'aquells anys, durant els quals es feren reformes al temple principal del forum de la ciutat, l'epigrafia documenta tot un seguit de personatges històrics de primera importància que es constituïren en patrons d'Empúries entre l'any 36 i el canvi d'era.

El primer fou Gneu Domici Calvi, que entre el 39 i el 36 a.C. fou procònsol d'Hispania. Després de vèncer els ceretans, l'any 36, va ser elegit patró dels emporitans i alguns autors creuen que aquest fet coincideix amb la creació del *Municipium Emporiae*. Abans de tornar a Roma, agraït pel triomf militar, oferí sacrificis a Apol·lo.

Altres patrons de la ciutat, cooptats per la *civitas* després de Domici Calvi, foren Appi Claudi Pulcher, un dels primers partidaris del futur emperador August, que fou consol l'any 38 i governador d'Hispania els anys 34 i 33 a.C., i que probablement fou cooptat pels emporitans l'any del seu triomf, és a dir, el 32 a.C.; Auli Terenci Varró Murena, un altre partidari d'Octavi, per bé que enemic d'Agrippa, que fou executat per haver conspirat contra el gendre de l'emperador, i Marc Valeri Messala Messali, partidari d'Octavi des del 33 a.C. i detenedor d'un gran pes polític, que esdevingué patró d'Empúries l'any 3 o 2 a.C. Finalment, esmentem Marc Emili Lèpid, també home important del partit d'Octavi, que degué ser cooptat pels emporitans cap a l'any 10 o 12 d.C.

En aquesta política de cooptacions de personatges importants i afins a la política del fundador de l'imperi, es palesa l'interès dels emporitans per congraciarse amb el poder emergent i no perdre pes específic dins de la nova organització territorial i política que prendrà cos després de l'elevació, l'anv 27 a.C., de *Tarraco* a la capitalitat de la província imperial del seu nom. El futur havia de demostrar que aquesta intel·ligent política havia de servir de poca cosa ja que, allunyada la ciutat dels nous grans eixos de circulació i sobrepassada en importància per les noves fundacions urbanes de l'època d'August, com ara *Barcino*, Empúries entra en una etapa de lenta i progressiva decadència de la qual mai més **no** es va referir i que, a la llarga, provocà una dràstica reducció de la ciutat a la segona meitat del segle III.

EL "MUNICIPIUM EMPORIAE"

La desclosa del *Municipium Emporiae*, que alguns autors situen en l'època de Cèsar, altres en la del segon triumvirat i altres, encara, en l'època d'August, marcà una fita importantíssima pel que fa a la grega *Emporion*, ja que, a partir d'aquest moment, res no tornà a ser com abans. Efectivament, perduda del tot l'autonomia política, la ciutat grega també fou desposseïda de la seva llibertat d'acció. Així, doncs, s'integrà dins l'organització política del municipi que, com és sabut, constituïa una imitació a petita escala de la que regia Roma i l'Imperi. Aquesta realitat política, com veurem amb detall, significà l'enderrocament de la muralla de ponent de la Neàpolis i de la de llevant del nucli romà, que havien esdevingut obsoletes, i també la construcció d'un nou tram meridional que unís totes dues realitats urbanes.

El nou municipi, que reorganitzà el vell fórum republicà per adaptar-lo a les noves necessitats religioses i polítiques imposades pels canvis que comportà l'Imperi, estava regit per un consell municipal, *l'ordo decurionum*, al qual hom servia ocupant progressivament les diferents magistratures, el *cursus honorum*, al capdamunt de les quals hi havia la dels *duoviri*, o magistratura col·legiada dels dos caps supremes de la ciutat, que eren elegits per un anv. Les altres, documentades per ara a l'epigrafia emporitana, són les *d'aedil*, o encarregat de les obres públiques i dels mercats, *quaestor*, que a Empúries, a diferència d'altres llocs, era el magistrat encarregat d'encunyar moneda i titular d'un poder superior al dels *duoviri*, *i.flamen*, o sacerdot encarregat del culte en la religió oficial de l'Estat.

Aquests càrrecs eren ocupats pels membres més prominents de la "burguesia" municipal, els quals, per obtenir la popularitat necessària per ser elegits, havien de gastar grans sumes per embellir i millorar la ciutat mitjançant la construcció d'edificis públics religiosos o dedicats al lleure dels ciutadans.

Aquesta necessitat de magnificència i fastuositat, tan allunyada de la tradicional austeritat republicana i que la societat romana d'època imperial heretava de la forma de fer de les monarquies hel·lenístiques orientals, comporta que els benefactors de la ciutat fossin públicament regraciats pel conjunt de la societat mitjançant la col·locació de statues i d'inscripcions honorífiques dedicades a l'emperador, als patrons municipals i als magistrats locals que destacaven per la seva generositat envers la *civitas*.

L'esplendor d'Empúries als segles II i I a.C. es basava en la seva extraordinària capacitat comercial, a la qual hauriem d'afegir, sobretot a partir del començament del segle I, l'explotació del territori agrari de la ciutat, que de mica en mica anà poblant-se de *villae* rustiques destinades al conreu dels cereals i de la vinya.

L'exportació de vi català a la Gàl·lia i altres indrets d'Europa fou molt important i assegura un alt grau de prosperitat als ports més meridionals, com ara *Barcino* i *Tarraco*, que es trobaven més ben situats que no Empúries respecte a la nova ruta marítima emprada, la qual, a través de l'estret de Bonifaci, portava directament a Itàlia. Si hi afegim la davallada de les exportacions italiques cap a Hispània, les quals havien fet la riquesa d'Emporion durant l'època republicana, serà fàcil comprendre els motius de la decadència de la ciutat imperial, massa extensa per a les seves necessitats reals i massa allunyada dels centres econòmics i polítics.

Tanmateix la *civitas* emporitana va intentar mantenir part de la seva antiga esplendor i, com una vella dama que es resisteix a mostrar els estigmes de la decadència, encara fou capaç de millorar els seus serveis i el seu aspecte amb la construcció d'un amfiteatre i d'una palestra a tocar del llenç meridional de la muralla. Amb tot, la modèstia d'aquestes construccions és prova palpable de les magres finances de la ciutat a mitjan segle I d.C.

Més endavant, en l'època flàvia, quan la població començava a desertar del nucli ciutadà, el portic septentrional del forum s'ensorra i mai més no fou reedificat, fet que demostra l'esgotament de la ciutat. També es degradaren els carrers i els serveis públics, com ara el clavegueram. De mica en mica va prenent forma una vida sobre i

entre ruïnes, que és preludi immediat del total abandonament de la ciutat, que segons les restes arqueològiques datades d'aquell moment, ceràmica i monedes, tingué lloc durant els anys del regnat de l'emperador Claudi II, el Gòtic, al qual pertanyen les monedes més tardanes trobades.

Amb tot, *la civitas* va subsistir i fins i tot sabem que durant el segle II d.C. fou quarter d'una *vexillatio*, o destacament militar de la *Legio Septima Gemina*, és a dir la legió hispànica, el campament de la qual donà lloc al naixement de la ciutat Lleó.

Tanmateix, aquesta caòtica situació no comporta la desaparició del *municipium*, que continua essent una realitat legalment reconeguda i adaptava la seva talla real, tant des del punt de vista demogràfic com des de l'econòmic, a l'àmbit territorial que vertaderament convenia als seus interessos i necessitats. Per aquestes raons fou escollida una part de l'antic àmbit territorial del municipi, el punt fortificat de Sant Martí d'Empúries, com a seu de la *civitas* emporitàna. En aquest lloc més modest però més ben adaptat a les noves possibilitats, els emporitans pogueren afrontar el futur amb més tranquil·litat, ja que continuaven controlant el port que, si bé havia perdut bona part de la seva antiga esplendor, encara tenia prou vitalitat per ser un centre de comerç d'alguna importància.

L'èxit de la decisió de convertir l'antiga seu de la primera fundació grega, és a dir, el promontori de Sant Martí, en la de la *civitas* emporitàna, el demostra el fet que en un moment indeterminat, que podem situar als segles IV o V d.C., després del triomf del cristianisme, Empúries esdevingué seu episcopal, condició que conservà fins a l'època visigòtica. Efectivament, la documentació històrica relativa als concilis que l'església d'Hispania celebrà durant els segles de domini visigòtic demostra que els bisbes emporitans, bé personalment, bé representats per altri, tingueren part en les reunions de Tarragona, Barcelona, Toledo i Saragossa. Per citar només un cas, l'any 616, a les actes del concili provincial de Tarragona, el bisbe Paulus signa: *Paulus in Christi nomine episcopus Impuritani Civitatis subscripsi*. Això és extraordinàriament interessant, ja que, quaranta anys després de la liquidació física i jurídica de l'Imperi romà, que va comportar la de la totalitat del conglomerat urbà que el componia, el bisbe emporità encara utilitzava la fórmula que lligava la seva ciutat a una gloriosa realitat ja desapareguda.

L'any 711, després de la caiguda del regne de Toledo per causa de la invasió àrab, la seu episcopal emporitàna probablement desaparegué i amb ella les referències històriques sobre la nostra ciutat. El que succeí a Empúries durant la dominació àrab

és del lot desconegut, si bé podem suposar que la presència sarraina, tot i ser curta, degué tenir conseqüències per a la nostra ciutat, a part, ben entès, de la desaparició de la seu episcopal.

Sabem que a la Septimània i a Catalunya hi hagué un important focus de resistència a l'invasor sarrai comandat per Ardà, un noble visigot que fou elegit rei. La resistència durà set anys, però al final fou submergida per l'onada irrisistible dels musulmans. Es ben sabut que el poder musulmà respectava tothom amb l'única condició de rebre un tribut: qui s'hi resistia era, en canvi, destruït sense contemplacions, tal com sembla que s'esdevingué amb Tarragona. Entra dins del possible, doncs, que la seu d'Empúries desaparegués per causa d'una resistència de la ciutat al nou poder emergent. Però la submissió al poder dels seguidors del Profeta no va durar gaire, car la instauració d'una poderosa dinastia al regne dels francs comportà la necessitat peremptòria de frenar el progrés musulmà cap al nord d'Europa i de crear una frontera estable i prou sòlida per evitar futures incursions sarraines. L'any 752 Pipi el Breu inicià la conquesta de la Septimània i, anant més lluny, decidí crear unes marques meridionals frontereres que allunyessin el perill que representava per a la monarquia franca el califat de Cordova, independitzat no feia gaire del de Damasc. Després de molts avatars, la línia fronterera meridional de la Marca Hispànica es va fixar a la línia que determinen les conques del Llobregat, el Cardener i el Segre superior.

Poc després, el nou territori recuperat fou dividit i organitzat administrativament en comtats, un dels quals fou el d'Empúries, creat sens dubte amb motiu del vell i gloriós prestigi d'una ciutat que, fundada 1.200 anys abans, servava l'empremta indeleble que hi havien deixat les civilitzacions grega i romana.